

4A

28181.

Den hävdvunna strandrätten i ljuset av en stor process från 1600-talets slut

av

Otto Liiv.

Allmänt bekant är, att förlista och strandade skepp fordom i strandrättens namn plundrades av kustbefolkningen. Likaså förekom det ofta, att skepp genom falska signaler och eldar lurades ur kursen och därvid räddningslöst stötte på klippor eller grund. Sjöroveriet har mångenstädes sedan urminnes tider begagnats som födkrok av strandbefolkningen, ja detta förekommer t. o. m. i våra dagar. I Estland hade vrakplundringen redan tidigt vunnit hävd. Vad folktraditionen och folkdiktningen har att förmäla härom, grundar sig ofta på verkliga händelser, vilka bekräftas av dokumentens vittnesbörd. Ett dylikt internationellt bekant sägenkomplex, vars händelseförlopp förlagts till stranden av Dagö, är hos oss och i andra länder känt under namnet "Ungru"-grevens (Ungern-Sternbergs) historier. Kustbefolkningen känner till många liknande sägner¹.

Vrakplundringar ha, om vi lämna åsido Estlands första självständighetstid, då dylika händelser otvivelaktigt ofta ägde rum, förekommit i vår historia alltifrån den danska tiden och fram till 1800- ja t. o. m. 1900-talet. Under den svenska tiden

Anm. Föreliggande artikel har tidigare publicerats även på estniska (i *Ajalooline Ajakiri* XI [1931], s. 129—140) men föreligger här i omarbetat och utökat skick.

¹ Så t. ex. i Viimsi (Wiems) i närheten av Tallinn, i Lügänu (Luggenhusen) socken vid Aa's (Hackhoffs) strand och annorstädes. Enligt R. Viidalepas uppgifter finnes i Eesti rahvaluule arhiiv (estniskt folklöristiskt arkiv) E. s. 50427—50432 sägnen "Strandbefolkningen och sjörovaryrket" meddelad av S. Lilhein i Kuusalu (Kusal). I denna berättas om en vrakplundring vid Pärisea udde, vilken ägde rum på övligt vis. I Eesti rahvaluule arhiiv finnes under signaturen E 86006/7 (3) en folkdikt, "Hea ja halb mees" (Den gode och den dålige mannen), som år 1934

förekommo flera vrakplundringar, som tilldraga sig uppmärksamhet genom sin stora omfattning. Hit hör den plundring, som följde på det stora skeppsbrottet vid Ösel i mitten av 1600-talet, samt den som vi härneda skola beskriva. Såväl under den svenska tiden som före och efter denna försökte regeringen bekämpa dylikt ofog, utan att dess bemödanden i detta avseende medförde önskat resultat. Så utfärdar t. ex. guvernören över Ösel Carl Johannes Sjöblad 14 april 1676 en förordning, enligt vilken oskicket att plundra strandade fartyg straffades med döden². Även i den 1667 utgivna och 1685 omarbetade sjölagen eller sjöartiklarna beröres straffet för vrakplundring, och samma ämne avhandlas också i "Königl: Placat wegen gestrandetes und geborgenes Guth" från år 1680³.

Men vanan förefaller ibland att vara starkare än lagen. Oaktat den svenska riksstyrelsen, som önskade uppmuntra handelsförbindelserna mellan Sverige och främmande länder, genom

upptecknades av B. Päril efter 61-årige M. Vesik på ön Kihnu, och vilkens begynnelsestrof ger uttryck åt önskingarna hos sådant folk, som plägar tillämpa strandrätten:

Olgu nüüd Jumal tänatud,
Kes hakkas põhjusta puhuma,
Edelasta hüüdemaie.
Aas aga laevad mede randa,
Aerud mede aeda peale,...

Nu lovad vare Herran Gud,
som nordanvinden blåsa lät,
och lät sydvästen tjuta!
Han drev in skeppen mot vår strand
årorna mot vårt gärdes rand...

Dikten fortsätter:

Ootame, ootame, saame nähä
Kuidas seda laeva lõhutakse,
Peeled, paelad purustakse,
Kas temäl sees ond siidi vihid,
Siidi vihid, siidi kimbud...

Vi vänta, vi vänta att få se,
huru detta skeppet krossas,
master slitas, tågen lossas.
Männ ombord finns silkehärvor,
silkehärvor, sidenpackar...?

I fortsättningen talar dikten om den onde mannen. — I det nämnda arkivet finnes även annat material, som handlar om vrakplundring och strandrätt, särskilt i samband med greve Ungerns historia. Om den sistnämnde har uppstått en hel litteratur av såväl skönlitterärt som vetenskapligt slag.

² C. Russwurm, Ueber das Strandrecht in den Ostseeprovinzen, *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands* X, Riga 1861, s. 17—18.

³ A. R. Cederberg, Heinrich Fick. Ein Beitrag zur russischen Geschichte des XVIII. Jahrhunderts (*Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*, B XVII) Tartu 1930, Beilage 1, s. 5—6.

utfärdande av förordningar sökte säkerställa sjöfarten och avskaffa sjöröveriet, hängde kustbefolkningen fast vid sina gamla vanor, och de lokala myndigheterna ägnade ofta icke saken någon större uppmärksamhet. Endast om de som blivit lidande på en dylik vrakplundring vände sig till riksstyrelsen och fordrade det lagstadgade skyddet och skadeersättningen, måste frågan om strandrätten tagas upp till förnyad behandling och åtminstone i förhandenvarande fall lagens föreskrifter följas.

Som bekant försökte man under hela Karl XI:s regeringstid knyta handelsförbindelser med Persien för att kunna erhålla råvaror direkt från detta land. För detta ändamål vistades överstelöjtnant Fabricius upprepade gånger i Persien; ännu så sent som i slutet av år 1696 besökte han landet. Varorna skulle föras landvägen över Ryssland och Narva, vilken stad var avsedd att bilda en viktig knutpunkt för handeln, och därifrån skulle de sedan sjövägen befordras till Stockholm. Fabricius' mission kröntes med en viss framgång. Armeniska köpmän besökte ett par gånger Stockholm; till slut fingo de tre års tullfrihet och därefter rätt till nedsatt tull i Narva, där staten köpte ett särskilt stenhus för deras varulager. År 1696 vistades här några armeniska köpmän stadda på sedvanlig resa med sina varor. Deras, liksom Narvaköpmännens varor fraktades den gången ombord på fartyget "St. Johannes", som fördes av den lybeckske skepparen Hans Scharffenberg, och som den 11. november 1696 seglade på en liten ö i ögruppen Uhtju, belägen utanför Virumaas (Wierlands) kust i närheten av Mahu (Maholm) och Toolse (Tolsburg).

Om de händelser, som här togo sin början, finnas detaljerade uppgifter i Riksarkivet i Stockholm och Statliga Centralarkivet i Tartu⁴. Ännu några upplysningar finna vi i Tallinns och Nar-

⁴ Riksarkivet (= RA), Kommissioner, Livonica, vol. K. 63, material härrörande från den kommission, vilken handhade undersökningen av plundringen och brännandet av det skepp, som förläste vid kusten av Virumaa 11. nov. 1696. Bandet omfattar 1424 s. av vilka förhörsprotokollet upptar 538 sidor och domstolens beslut ungefär 140 sidor. — Centralarkivet, Estlands generalguvernörsarkiv från den svenska tiden (= ERKA, ERKkA) A 763, material 1697—98 härrörande från den kommission, som handhade undersökningen av plundringen av det skepp, som förläste i närheten av Mahu strand år 1696, närmare bestämt advokatfiskalen J. Chr. Droummers anklagelseskraft och de anklagades svar. Förutom detta mera betydande material finnas även mindre viktiga uppgifter.

vas stadsarkiv. Ehuru den vrakplundring, som följde på skep-
pets förlisning, icke äger någon större betydelse vid sidan av
andra händelser, som utspelades i Estland vid denna tid, så är
den dock ett intressant exempel på "strandrättens" tillämpning
och formerna för dess bekämpande, belyser tillståndet bland fol-
ket mot slutet av den svenska tiden och visar oss även, hur en
typisk vrakplundring tillgick. Dessutom är antalet deltagande
i plundringen mycket stort och omfattar individer ur flera olika
samhällsskikt. Av utrymmesskäl återgives i det följande denna
episod ur strandrättens historia kortfattat och i stora drag.

1695 hemsöktes såväl Estland som Sverige och Finland av
en svår missväxt, vilken åstadkom en förfärlig hungersnöd, vars
efterverkningar inte så snart försvunno. På hösten 1696 var
nöden särskilt svår. Redan i början av denna svåra tid rådde
missnöje bland bönderna, och rättssäkerheten och tryggheten
till liv och lem på landet voro allvarligt hotade. Dessa samver-
kande faktorer ledde något år senare t. o. m. till dramatiska sam-
manstötningar mellan den inhemska befolkningen å ena sidan
samt myndigheterna och godsägarna å den andra. Att rättssäker-
heten på landet verkligen lämnade mycket övrigt att önska,
därom vittnar tydligt nog t. ex. det förhållandet, att 1696 i Tal-
linn avrättades 100 människor, som på det ena eller andra viset
brutit mot lagen. Av dessa var endast en finne, de övriga voro
alla ester ⁵. Hungersnöden medförde en kraftig ökning av död-
ligheten särskilt på senhösten 1696. Att tillståndet vid kusten av
Virumaa ej var mycket bättre än inne i landet, visar en uppgift
från sommaren 1697, av vilken framgår, att en stor mängd bön-
der från Kunda herrgård begåvo sig till Tallinn för att anhålla
om understöd i form av säd ur kronans magasin ⁶. Till ortens
ursprungliga befolkning sällade sig därjämte en talrik skara
människor, som av nöden drivits från sina hemtrakter, och av
vilka det var svårt att fordra, att de skulle efterleva gällande
lagar och förordningar. Ur dessa förutsättningar växte hos

⁵ G. O. F. Westling, Det religiösa och sedliga tillståndet i Est-
land 1561—1710, *Kyrklig tidskrift* 1897, s. 373. — S. Schartau, De
svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott II, *Karo-
linska förbundets årsbok*, Lund 1926, s. 5.

⁶ Generalguvernör Axel Julius De la Gardie till änkan efter ägaren
till Kunda herrgård, major Joh. Müller 7. 6. 1697, ERKA, ERKkA, registra-
tur 1697, s. 104 a—b.

befolkningen den föreställningen fram, att man borde taga vad man kunde få för att på så sätt förbättra sina existensvillkor. Det faktum, att man förutom "strandrätten" denna gång kunde åberopa ett mera vägande skäl — hungern — gjorde, att antalet deltagare i plundringen blev ovanligt stort.

Av de förut nämnda uppgifterna i arkiven få vi följande upplysningar. En del av de skeppsbrutna togo sig med sina båtar in till stranden, då fartyget genast delvis vattenfylldes. En del av lasten blev därvid förstörd. Från stranden anlände snart en båt med folk från kusten, vilka till en början erbjödo sig att hjälpa till med lastens bärgning. Något senare kom strandbefolkningen på nytt med sina båtar ut till skeppet, och strax därpå bröt plundringen lös, utan att den ombordvarande besättningen eller den del därav, som kommit i land, förmådde hindra det. Lasten bestod av persiska tyger, samt av varor, som tillhörde köpmän i Narva och Tallinn, öltunnor, vin med mera, bl. a. också silversaker. Många av plundrarna drucko sig fulla och hotade att slå ihjäl besättningen, när den ville hindra plundringen. Ryktet om skeppsbrottet spred sig som en löpeld runt om i trakten, och till strandbefolkningen sällade sig hoptals bönder längre inifrån bygden tillika med flera godsförvaltare. Männen från Toolse, Kunda, Malla, Vasta, Aseri, Koogu, Kalvi, Ubja, Andja, Selja, Nurme, Kandle, Varangu, Karula, Päide, Vihula ja t. o. m. från Pölula, Rägavere, Palmse och Purtse strömmade till, hela Viru-Nigula (Maholm) och Haljala (Halljal) socknar samt en del av Rakvere (Wesenberg) och Lügánuse socken levde i plundringens tecken.

I spetsen för plundringen liksom för avyttringen av det stulna godset gingo bönderna Claesze Rein, Tora Mart, Heljo Hanno Poick Ero, Wannelasze Mick, Ero Moritz och Anna Simon från Toolse, Malla och Kunda, Salmo Ero Jürgen i Väike Letipää, bönderna i Karula, bland dem särskilt Mennicko Mick och Mennicko Mart, Christa Nicolas och Tehose Jürgen i Kalvi, Loki Mart i Aseri, vidare Pakosze Mick, Siwati Micko Mart, Manno Jürgen och andra. Fiskarna och bönderna i Toolse, som bodde närmast olycksplatsen och därför hunno först dit, foro särskilt våldsamt fram. Vid ett tillfälle befunno sig ungefär 20 av deras båtar runt om det strandade skeppet.

Den mörkaste punkten i hela historien är den roll, som godsägarna och arrendatorerna synas ha spelat. Då de hörde talas

om olyckan, sände många av dem sina förvaltare och deras män till skeppet eller skyndade t. o. m. själva till olycksplatsen. Detta uppmuntrade utan tvivel bönderna högeligen i deras företag. Detta förhållande påpekades också upprepade gånger av allmänne åklagaren Johann Christoph Droummer, som i sin anklagelseskrift lade mycket större skuld på godsägarna än på bönderna. Säkerligen försökte några godsägare endast hindra plundringen, men större delen voro otvivelaktigt själva ute efter rov.

Arrendatorn på Vihula Jurgen Knorring var personligen närvarande på stranden och delade det rövade godset med sina bönder, varvid han lät bönderna betala sina skulder med vrakgods. Han försålde det sedan själv i sin tur. Hans kollega Gustav Bernhardt Helffreich handlade på samma sätt. På stranden befann sig även arrendatorn på Kalvi gård Otto Eckerman, vilken på begäran av armeniern Maruta Paulson, ägaren till större delen av de persiska varorna, försökte lugna sina bönder, men som likväl senare tog emot av det stulna godset. Herren till Kandle gård, Heinrich zur Mühlen, kom enligt egen utsago till stranden för att på uppdrag av köpmannen Caspar Kniper rädda vad som räddas kunde och skickade i denna avsikt sina bönder ut till fartyget⁷. Han påstod sig med goda ord ha försökt förmå bönderna att lämna ifrån sig det stulna godset, varvid dessa emellertid, berusade och utrustade med yxor som de voro, uppträtt hotfullt, så att han icke vågat vidtaga ytterligare åtgärder. Likväl lade sig även han till med stulna varor.

Ute vid det förlista skeppet befann sig förvaltaren på Toolse Oloff Lunde, som senare lämnade en del av det stulna godset till bönderna. En del därav sålde han likväl till en kringvandrande köpman. Godsägaren på Karula gård kapten Christoph von Rohr skickade sina bönder tillika med förvaltaren Esping till skeppet; Esping uppträdde där mycket rätt. Han förde med sig i land bl. a. 20 tunnor öl, medan hans hustru tillsammans med två bondkvinnor togo hem tyger från stranden. En tunna öl fick Esping behålla, resten fick Rohr, vilken även erhöll persiska varor från Mennicko Mick. Hustrun till ägaren av Palmse gård, majoren och lantrådet baron Gustav Christian von der Pahlen, sände mjölnaren på Palmse kvarn att köpa varor både på stranden och

⁷ ERKA, ERKkA, material härrörande från den nämnda kommissionen, zur Mühlens försvarsbrev till kommissionen, prod. 8. 11. och 6. 12. 1697.

av bönderna, vilket uppdrag mjölnaren också uträttade. Major Johan Müller på Kunda herrgård köpte av de plundrande bönderna öl och vin och delade tygpackar med Claesze Rein och andra bönder, varvid även förvaltaren, fogden och uppsyningsmannen deltog. Lantrådet Tönnis Johan von Bellingshausens änka sände en tjänare med pengar till stranden för att köpa stulet gods, likaså skickade hövitsmannen Jacob Krock sina män till fartyget.

Vrakgods köpte eller tillägnade sig på annat sätt även mannrightern Christoph Tiesenhausen, hakendomaren Hans Ernst Maydel, kapten Herman Löwe, löjtnant Retgert von Baggehufwud, löjtnant Hans Hinrich Fock, inspektör Peter Gawelius och hans hustru, översten och lantrådet Wrangels änkas arvingar på Vasta, löjtnant Raabes änka Metta von Mohrenschild, förvaltaren på Vasta Jurgen Wolter Fabrica, förvaltaren på Rägavere Martin Norsch, förvaltarna Andreas Törne, Andreas Winter och Johan Witte, vidare Martin Clement o. a.

Plundrandet fortsatte några dagar. Av de varor, som förts i land, omhändertogs en del av kringvandrande främlingar. Till slut satte man eld på vraket, men handeln på stranden fortfor alltjämt. Ryktet därom spred sig snart även till Rakvere, Narva och Tallinn; köpmannen Cornelius ver Mehren i sistnämnda stad fick den 12 november 1696 meddelande om skeppsbrottet av Heinrich zur Mühlen på Kandle. Köpmännen bröderna Thomas, Berend Johann och Jürgen von Wehren och Johan Gosbrock, som av ver Mehren blevo varskodda om saken, foro från Tallinn till olycksplatsen. På vägen till Kandle köpte de, ett par veckor efter skeppsbrottet, varor från det förlista skeppet av bönderna. Betydligt snabbare hunno Rakvereköpmännen bröderna Rapsdorff fram till olycksplatsen. Även Wolmar Graff, skräddaren Johan Foeninger, vävaren Berthel Räman m. fl. i Rakvere köpte av tjuvgodset.

Av det rövade godset såldes en del och hamnade på så sätt långt från platsen för skeppsbrottet, t. o. m. i Livland — Tartu — och annorstädes. En del av varorna gömdes undan av plundrarna eller av dem som på annat sätt kommit över godset. De armeniska köpmännen gingo visserligen omkring till flera gårdar, dit de visste att varor förts, men till en början lämnade man endast ut en liten del av dessa. Även Narva- och Tallinnköpmännen skickade ut sina ombud för att rädda vad som räddas kunde. En av dessa, Johan Haecks, gick ganska energiskt till väga, det kom t. o. m. till smärre sammanstötningar på landsvägarna med bondehoparna,

vilka ogärna avstodo från sitt byte och åberopade än gamla rättigheter än sin rätt till bärgningslön. Genom ombudens verksamhet får man emellertid en mängd upplysningar om plundrarna och tjuvgömmarna. Några ge nu frivilligt ifrån sig, vad de lagt beslag på. En del av godsägarna och arrendatorerna hjälpte till med sökandet i gårdarna efter tjuvgodset, men en annan del tycks tydligen ha hindrat det. När t. ex ägaren till Karula gård, von Rohr, ombads fängsla en av huvudpersonerna vid plundringen, Mennicko Mick, underlät han detta och Mick fick fly, varmed Rohr sannolikt velat dölja sin egen andel i plundringen för de utskickade ⁸. Mennicko Mick fasttogs först ungefär ett år senare.

Generalguvernören i Tallinn fick meddelande om skeppsbrottet i mitten av november. Senare sörjde armeniern Maruta Paulson och hans kamrater för att händelseförloppets detaljer klarlades, i det att de presenterade en räkning på skadornas omfattning och fordrade ersättning enligt sjölagen. Vi se t. o. m., att armenierna försökte förtjäna så mycket som möjligt på saken. De vilja icke taga emot betalning in natura av innehavarna av tjuvgodset utan fordra kontant ersättning, och därvid ha de icke tillräckligt beaktat, att en del av lasten blev förstörd av vatten, då fartyget strandade; de önska, att man betalar dem så gott som fulla värdet av deras andel i lasten.

Då saken redan fått en sådan omfattning, ålåg det generalguvernören Axel Julius De la Gardie att vidtaga energiska mått och steg för att ernå en tillfredsställande uppgörelse. De la Gardie, som dittills icke på något område i Estland visat någon större verksamhetslusta — han saknade i detta hänseende de karaktärsdrag, som utmärkte Livlands dåvarande generalguvernör Erik Dahlberg — gick i början icke till verket med någon vidare iver. Det är också möjligt, att generalguvernören vid denna tid hade sin uppmärksamhet riktad på det allmänna tillståndet i hertigdömet, vilket alltjämt försämrades, och mot bakgrunden av vilket det förtvivlade folkets handlingssätt bör ha varit mera förståeligt för De la Gardie. Omsider skickar han dock soldater till platsen, och i slutet av november meddelar han godsägarna och arrendatorerna i grannskapet av olycksplatsen,

⁸ ERKA, ERKkA, material härrörande från den nämnda kommissionen, Droummers anklagelseskrift av den 30. 6. 1697 och bemötande av von Rohr; Droummers anklagelseskrift mot Mennicko Mick 29. 11. 1697.

att då det icke lyckats ombuden eller soldaterna att återfå det stulna godset, så måste godsägarna sörja för att bönderna återlämnade det. De bönder och godsägare, som icke återlämnade tjuvgodset, skulle behandlas som tjuvar⁹. Den 16 december 1696 sänder guvernören en rad skrivelser till godsägare och arrendatorer i Haljala och Viru-Nigula med order om att de största brottslingarna skola fängslas och föras till Tallinn under bevakning, och att von Rohr och hans förvaltare Esping samt Toolses förvaltare Lunde skola inställa sig till förhör i Tallinn den 18 januari¹⁰. Då arrendatorn på Koogu Friedrich Johan Schweder icke ensam förmådde fängsla bönderna, befallde generalguvernören, att en officer i trakten tillsammans med några kavallerister skulle hjälpa honom. Likaledes fordrade han den 4 februari 1697, att arrendatorn på Vihula, Helffreich, ofördröjligen skulle inställa sig till förhör i Tallinn och hotade att eljest vidtaga andra åtgärder. Även tulltjänstemannen Weyland och inspektör Peter Gawelius skulle infinna sig i Tallinn, den sistnämnde skulle också fasttaga några förvaltare och bönder och låta föra dem till Tallinn. Samma dag befallde De la Gardie en underofficer och 4 soldater att begiva sig till Pölula herrgård för att arresterera förvaltaren Erich Voss och föra honom till förhör i Tallinn¹¹.

Generalguvernören rapporterade naturligtvis även saken för konungen, till vilken f. ö. också de armeniska köpmännen vände sig. Likaså bad De la Gardie sin kollega i Livland, att denne skulle låta efterforska det från skeppet stulna godset i stad och på land. Dahlberg uppfyllde även denna begäran¹².

⁹ ERKA, ERKkA, reg. 1696, s. 199 a—b, guvernören till godsägarna 23. 11. 1696.

¹⁰ Det citerade bandet, s. 211 a—b; guvernören till von Rohr, lantrådet H. H. v. Tiesenhausens änka, hövitsmannen Jacob Krock, arrendatorn på Koogu hövitsmannen Friedrich Johan Schweder, O. Lunde, Purtse gårds inspektör Magnus Black, arrendatorn A. Eckerman, major J. Müller och förvaltaren på Pöide gård 16. 12. 1696.

¹¹ ERKA, ERKkA, reg. 1697, s. 12 a, generalguvernör De la Gardie till arrendatorn Fr. J. Schweder 27. 1. 1697 och s. 14 b, generalguvernören till Helffreich, P. Gawelius, Weyland och en underofficer 4. 2. 1697.

¹² Gesellschaft für Geschichte u. Altertumskunde bibliotek i Riga; Livlands generalguvernörsarkiv från den svenska tiden, reg. 1697, II, s. 16—17; Dahlberg till De la Gardie 25. 1. 1697.

De la Gardie, som visste, att konungen var mån om handelsförbindelsernas befrämjande och därför önskade ett snart slut på historien, beslöt sig till sist för att gå mera resolut till väga. Redan i slutet av januari 1697 ämnade han skicka fartygets representant Johan Haecks med några soldater till platsen för att söka rätt på det gömda godset och föra det till Tallinn. Slutgiltig befallning i detta ärende utfärdade han emellertid först den 5 februari. Han skickade en underofficer och sex soldater med vederbörliga instruktioner till Toolsetrakten. Med dem följde tre fängslade bönder, som skulle giva närmare anvisningar på platsen, där de stulna silversakerna voro nedgrävda. Soldaterna skulle föra med sig det stulna godset till Tallinn, och dessutom skulle de fasttaga några bönder. Samma dag offentliggjorde Estlands guvernör även ett plakat på tyska, vari han tillkännagav, att han trots alla påbud varje dag fick mottaga underrättelser om att de från skeppet stulna varorna ännu icke utlämnats, varför han ideligen måste skicka ut soldater att leta efter dem. Han fordrar att alla, som genom köp eller på annat sätt kommit i besittning av tjuvgodset, skola utlämna det, och att den som vet om, att någon annan innehar dylikt, skall anmäla det för myndigheterna. Den som bryter mot dessa förordningar, hotar guvernören med dödsstraff. Dessa påbud skulle prästerna i de socknar, som lågo i närheten av olycksplatsen, ofördröjligen uppläsa för folket från predikstolen ¹³.

Processen angående vrakplundringen omhänderhades till en början av Tallinns borgrätt, men då det vid denna tid fanns en mängd mål att avgöra, och flera av de anklagade hörde till mannrichterdomstolens jurisdiktion, beslöt guvernören att tillsätta en särskild kommission, som han själv kallar *judicium mixtum*, för att undersöka saken och avkunna domen. Den 26 januari utnämner han överstelöjtnanten och lantrådet Herman von Fersen till ordförande för denna blandade domstol eller kommission och fastställer den 27 januari 1697 som begynnelsedatum för dess verksamhet. Till medlemmar eller assessorer utsågos ryttmästaren mannrichtern Fabian von Tiesenhausen, kaptenen och hakedomaren Hans Ernst von Wulfframsdorff, assessorerna Magnus

¹³ ERKA, ERKkA, reg. 1697, s. 13 a, guvernörens följebrev 27. 1. 1697 (senare annullerat) och s. 16 a, guvernörens följebrev 5. 2. 1697. — Samma arkiv, Placata von 1690 bis 1699, nr. 59.

Johan Eckeschild och Wilhelm Heinrich Leutner ¹⁴. Tillsättandet av denna blandade domstol överensstämde utan tvivel med konungens önskan att få saken avgjord snabbt och rättvist. Redan den 14 januari hade konungen förordnat, att vrakplundringshistorien skulle undersökas. Den 19 maj påpekar förmyndarregeringen ännu en gång behovet av en grundlig undersökning och ett snabbt avgörande i saken, och den 29 maj förändrar och utökar guvernören kommissionens sammansättning — denna hade nämligen under den förflutna tiden flera gånger avbrutit sin verksamhet. Till nya assessorer utnämndes översten och lantrådet Herman von Bellingshausen, ryttmästaren Johan Baggehufwud, assessorerna Georg Heinrich Eccard och Daniel Rudbeck samt råds herrarna i Tallinn Dirik Reimers och Johan Hueck ¹⁵. Assessor Eckeschild utträdde ur kommissionen. Senare utträdde även assessor Daniel Rudbeck, mannrichtern F. v. Tiesenhausen och ryttmästare J. Baggehufwud, några tydligen på grund av oenighet inom kommissionen. I deras ställe inträdde i slutet av 1697 assessor Martin von Grotenhielm ¹⁶.

Kommissionens verksamhet har tydligen till en början inskränkt sig till hållandet av förhör och samlandet av upplysningar. Man kan bedöma kommissionens verksamhet på olika sätt. De svåra tiderna ha säkerligen spelat sin roll, likaså har man kanske vid bedömandet av det svältande folkets skuld varit tvungen att mer än vanligt taga hänsyn till det allmänna tillståndet i landet. Bland de anklagade figurerade en rad kända representanter för adelssläkterna, vilket direkt eller indirekt kunde påverka de adliga kommissionsmedlemmarna, som dessutom voro bundna av skötselns av sina egna affärer. Typiskt för tiden är, att till på köpet rangtvister utbröto inom kommissionen. Det gick så långt, att förmyndarregeringen själv i en skrivelse av 27 augusti 1697 måste slita dessa tvister. Även längre fram på hösten gävo de sig emellertid tillkänna. För att skapa bättre arbetsförhållanden önskade kommissionens medlemmar, att Axel Julius De la Gardie skulle åtaga sig ordförandeskapet för kommissionen, vilket denne emel-

¹⁴ ERKA, ERKkA, reg. 1697, s. 11 a, guvernören till nämnda personer 26. 1. 1697.

¹⁵ Det citerade bandet s. 1006, guvernören till de nämnda personerna 29. 5. 1697.

¹⁶ Det citerade bandet, s. 210 b, guvernören till Grotenhielm 2. 11. 1697.

lertid vägrade att göra, under förebärande av att han icke blivit utsedd därtill av regeringen ¹⁷. I varje fall bidrogo alla dessa faktorer till att arbetet inom kommissionen fortskred mycket långsamt; ibland avstannade det för en längre tid. Armeniern Maruta Paulson vände sig emellertid till förmyndarregeringen och anhöll om att konungen med hänsyn till de privilegier, som tillerkänts den persiska handeln, måtte åtaga sig ersättningsskyldigheten. Förmyndarregeringen sände i sin tur upprepade gånger stränga skrivelser till generalguvernören, i vilka den fordrade ett snabbare tempo och bättre resultat av kommissionens verksamhet. (27 aug., 2 och 16 okt.). Karakteristiskt i detta avseende är brevet av den 2 oktober 1697 ¹⁸.

I detta brev, som ålägger De la Gardie ett snabbt avgörande i saken, klagar förmyndarregeringen såväl över kommissionens resultatlösa verksamhet som över de estländska adelsmän, som försöka draga nytta av sin adliga rang. Regeringen förklarar, att ju högre stånd en person tillhör, desto skamligare och otillåtnare är det, att han befattar sig med tjuvgods. Det förhållandet, att flera av de förut nämnda personerna ursäktat sig med att tala om härdvunnen rätt kastar i andra länders ögon en skugga över hela folket. För att bekämpa dylika företeelser överhuvud och påvisa, att sådana seder saknade all rättslig grund samt för att skrämma folket med hot om stränga straff offentliggjorde regeringen den 6 december 1697 ett i konungens namn utfärdat plakat, som trycktes i Estland både på tyska och estniska och vars innehåll skulle delgivas folket, särskilt invånarna i de socknar, som lågo vid havet. Detta plakat hotar med stränga straff, mestadels dödsstraff, dem som locka fartyg ur kursen, plundra förlista skepp eller köpa vrakgods etc. ¹⁹.

¹⁷ Det citerade bandet, s. 2356, guvernören till kommissionsmedlemmarna 30. 11. 1697.

¹⁸ C. Russwurm, Nachtrag zu dem Aufsätze über das Strandrecht, *Mittheilungen* XI, Riga 1868, s. 256—259.

¹⁹ Det estniska plakatet är publicerat i A. Saareste och A. R. Cederberg, Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739. (*Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised* XVI.), Tartu 1925—1931, s. 265—269 (nr. 119). I företalet till detta arbete angives, att det estniska exemplaret befinner sig i *Õpetatud Eesti Selts'* samlingar. I själva verket finnas flera exemplar därav alltjämt i ERKA och antagligen även i ett par andra arkiv. En översättning från svenskan till tyskan finna vi i C. Russwurm, Ueber das Strandrecht etc., *Mittheilungen* X, s. 19—22.

Trots den långsamhet, varmed arbetet inom kommissionen bedrevs, slutfördes utredningen dock nästan under loppet av år 1697. *Advocatus fisci* Droummer framlade redan i mitten av sommaren för kommissionen sin anklagelseskrift mot adelsmännen, förvaltarna och borgarna (den inkom den 30 juni). De anklagade framlade sina svarsskrifter. I de flesta av dessa betonas, att köparna av tjuvgodset varit okunniga om dettas proveniens. Ofta påpekas det, att man enligt gammal sed haft rätt att lägga beslag på lasten, då besättningen lämnat skeppet, eller också att man hade rätt till en viss bärgningslön. Droummer avvisar dessa påståenden såsom grundlösa och fordrar samtidigt av de anklagade, att de förutom böter och rättegångskostnader skola erlægga det fyrdubbla värdet av de varor de lagt beslag på. Så fordrar han t. ex. av Rohr 1124 riksdaler specie och 32 öre, av mannrichtern Tiesenhausen 2084 riksdaler sp. och 60 öre, av hake-richtern Maydel 386 riksdaler sp., av löjtnant Baggehufwud 173 riksdaler sp. och 50 öre, av hövitsmannen Krock 494 riksdaler sp. och 60 öre av M. Clement 1009 riksdaler sp. och 44 öre, av förvaltaren Fabrica 156 riksdaler sp. och 6 öre o.s.v.

Då antalet skyldiga var mycket stort, var det svårt att fasttaga och underhålla dem. På grund av de oroliga tiderna och den svåra hungersnöden var antalet brott mycket stort, det gick långsamt med domarnas avkunnande och fängelserna voro fyllda av häktade. Så befallde t. ex. Estlands guvernör den 4 juni 1697, att mandomarna i Harju tillika med de övriga mandomarna, nu då säningstiden var förbi, skulle begiva sig till staden med sina assessorer för att handlägga målen, ty fängelserna voro fulla av människor, som underkastats förberedande förhör, och som ledo och t.o.m. dogo där²⁰. Man förmådde knappast underhålla alla fångarna. För att på något sätt få bukt med förhållandena, förordnar De la Gardie redan den 8 mars 1697, att de bönder, som sutto häktade men vilkas brott ej voro av så allvarlig beskaffenhet, att de behövde straffas med livets förlust, skulle frigivas efter förhöret. Ännu i slutet av året meddelar emellertid Droummer De la Gardie, att bland dem som ställts till ansvar för vrakplundringen befunno sig ungefär 1000 bönder. En sådan hop folk kunde man likväl inte straffa strängt, ej heller kunde fängelserna rymma så många. Därför meddelar också De la Gardie

²⁰ ERKA, ERKkA, reg. 1697, s. 102 b.

konungen den 11 december 1697, att man endast fullföljt talan mot 6 bönder, vilka ansågos bära största skulden, då de hotat besättningen ombord på det förolyckade skeppet med vapen, och vilka antagligen skulle dömas till döden, Han föreslår, att det stora antalet fängslade bönder skola frigivas, och att endast anstiftarna skola kvarhållas, för att inte alla bönderna skola störtas i fördärvet. Samtidigt påpekar han, att de anklagade till stor del voro kronobönder, som blivit utarmade genom missväxten, samt att landet på grund av hungersnöden i stor utsträckning avfolkats. Vad beträffar de förvaltare, fogdar och adels tjänare, som deltagit i plundringen, föreslår han, att de i stället för annan bestraffning skola ådömas böter ²¹.

Konungen samtyckte till dessa förslag, och på så sätt sluppo nästan alla bönderna lindrigt undan, ej heller godsägarna, arrendatorerna och deras tjänare hade anledning att klaga. År 1698 dömdes 6 bönder till döden, nämligen Claesze Rein, Christa Nicolas, Siwati Micko Mart, Tehose Jürgen, Mennicko Mick och Manno Jürgen. Den sistnämnde benådades dock; han fick endast 20 par spö. Claesze Rein, Christa Nicolas och Siwati Micko Mart dömdes till halshuggning, varefter deras kroppar skulle fästas på hjul, vid vilka även huvudena skulle fastspikas, medan Tehose Jürgen och Mennicko Mick dömdes till döden genom hängning. Bestrafningen skulle gå i verkställighet på Toolse strand, ortens befolkning till varnagel. 47 personer ådömdes mindre straff och böter; större delen av dessa ha vi redan förut nämnt. Von der Pahlens arvingar t. ex. skulle betala 1157 riksdaler specie och 52 öre för kóp och försäljning av tjuvgodset ²².

Då man inte kunde infordra böterna, tog man i stället de skyldiges lösa och fasta egendom i pant. Så sent som den 28 juni 1698 tillkännagiver generalguvernören i ett plakat på tyska, att denna egendom ännu inte inlösts i reda pengar, så att armeniernas fordran kunde gäldas. På grund härav utsätter De la Gardie en frist på 8 dagar, efter vilkens utlöpande det beslagtagna godset skulle försälas på offentlig auktion ²³. Vad beträffar de till döden dömda bönderna, så ämnade man avrätta dem på Toolse strand,

²¹ RA, Livonica, ERKkA, A. J. De la Gardies koncept till brev till konungen 1694—1699.

²² RA, K 63 domstolspapper.

²³ ERKA, ERKkA, Placata von 1690 bis 1699, nr. 81.

på den plats där vrakgodset förts i land för att dymedelst injaga skräck hos befolkningen och vänja den av med att utöva strandrätten. Delinkventerna skulle föras från Tallinn till Toolse under bevakning av en korpral, en konstapel och åtta soldater, och de herrgårdar, som lågo utmed deras väg, skulle låna ut åtta hästar för transporten. Karula och Kalvi herrgårdar skulle resa en galge på platsen för brottet (*in loco delicti*). Då man befarade, att folket i trakten skulle söka förhindra, att straffet gick i verkställighet, och att oroligheter på så sätt skulle uppstå, fick ryttmästare Fabian Üxkull i uppdrag att från sitt kompani skicka en löjtnant, två korpraler och 40 soldater, vilka med laddade gevär skulle upprätthålla ordningen på platsen och kväva alla oroligheter i sin linda. Därvid måste militären själv uppträda mycket försiktigt, så att inte de i sin tur skulle framprovocera excesser. Även de män, som eskorterade delinkventerna, skulle såväl under transporten som på avrättningsplatsen ha gevären laddade ²⁴.

Trots dessa omfattande försiktighetsåtgärder tycks man dock ha fruktat, att oroligheter skulle utbryta, eller också spelade andra faktorer in — i varje fall ägde avrättningen icke rum på Toolse strand utan i Tallinn år 1699 ²⁵.

Då de skyldige i detta fall fingo sitt straff, började man draga sig till minnes redan glömda historier av samma slag och fordra ersättning även för andra vrakplundringar. Så tillsattes år 1698 en kommission för att undersöka plundrandet av ett skepp, som förlist i Tallinns hamn ²⁶.

Det skeppsbrott, som i det föregående beskrivits, och den plundring, som följde på det, belysa på ett målande sätt den tidens seder icke endast bland bönderna utan även bland de högre samhällsklasserna, godsägarna och arrendatorerna, förvaltarna och fogdarna på kronans gårdar o. a., bland dem även flera representeranter för Estlands mest kända adelssläkter. Redan förmyndarregeringen har i sitt brev av den 2 oktober 1697 riktigt karaktäriserat dessa senares handlingssätt vid detta tillfälle. Att bonden, som befann sig i svårt nödläge och som av okunnighet handlade enligt gammal sedvänja eller helt enkelt av en slump råkade komma

²⁴ ERKA, ERKkA, reg. 1698, s. 252 a—b och 253 a, generalguvernörens brev dat. Kuimetsa 11. 8. 1698.

²⁵ ERKA, ERKkA, verifikationsbok 1699; se även Schartau a. a., s. 5.

²⁶ ERKA, ERKkA, Placata v. 1690 b. 1699, nr. 84.

över bytet, på ett eller annat sätt deltog i plundringen, är säkert lättare att förstå, än att den klass, som vid denna tidpunkt ansåg sig stå på betydligt högre kulturell nivå, ville låna sig till dylika handlingar. Det hårdaste straffet drabbade några bönder, som därmed offentligt utpekades som anstiftarna av brottet, vilket de säkert också voro. Men den omständigheten, att så många skyldiga kommo ur ett högre samhällsskikt, vittnar värtaligt om den nivå, på vilken landets överklass vid denna tid befann sig, samt vilken sinnesart och vilket handlingssätt, som karaktäriserade en del av den.

Det stränga straffet, vilket var avsett att avskräcka kustbefolkningen från att utöva "strandrädden", gjorde emellertid föga intryck på ort och ställe. Tre år senare, år 1699, strandade ett skepp nästan på samma plats, nämligen vid Mahu. Lasten bestod bl. a. av holländska gevär. Ungefär tre tusen gevär försökte och lyckades delvis även bönderna på platsen försälja till billigt pris²⁷. Några bössor stannade i befolkningens ägo och användes med framgång ett år senare vid det nordiska krigets utbrott, då rysarna trängde in i Virumaa. Att strandrädden och vrakplundringen florerade även annorstädes vid kusterna, se vi bl. a. därav, att förlista skepp plundrades i Tallinn 1696 och 1698 och på Dagö år 1698.

Även den ryska regeringen måste den 18 februari 1770 publicera en förordning, vilken vid dödsstraff förbjöd vrakplundring, ty kustbefolkningen hade under den mellanliggande tiden livligt tillämpat strandrädden. Strandrädden utövades redan i den grå forntiden, och ännu under 1800-talets förra hälft utgjorde plundrandet av förlista skepp och tillvaratagandet av ilandflutna föremål en extra inkomstkälla för kustbefolkningen. Strandvakten höll visserligen uppsyn över strandade fartyg, och deras last omhändertogs av herrgårdarna, men lagen kringgicks alltjämt.

REFERAAT.

Ühest suurprotsessist 17. sajandi lõpul rannaõiguse tava iseloomustajana.

Et käesolev kirjutis on ilmunud esmakordselt *Ajaloolises Ajakirjas* XI (1931), pole eestikeelne kokkuvõte vajalik, ehk küll rootsi tõlget on autori poolt mitmesti täiendatud.

²⁷ Chr. Kelch, Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707, Dorpat 1875, s. 66.